

Bacheloroppgave

VPL05 Vernepleie

**Etisk refleksjon i forhold til selvbestemmelse til
psykisk utviklingshemmede**

**Self-determination for persons with intellectual
disabilities - ethical reflections**

Marita Orvik VeM09

Totalt antall sider inkludert forsiden: 41

Molde, 24.05.2012

Obligatorisk egenerklæring/gruppeerklæring

Den enkelte student er selv ansvarlig for å sette seg inn i hva som er lovlige hjelpemidler, retningslinjer for bruk av disse og regler om kildebruk. Erklæringen skal bevisstgjøre studentene på deres ansvar og hvilke konsekvenser fusk kan medføre. Manglende erklæring fritar ikke studentene fra sitt ansvar.

Du/dere fyller ut erklæringen ved å klikke i ruten til høyre for den enkelte del 1-6:		
1.	Jeg/vi erklærer herved at min/vår besvarelse er mitt/vårt eget arbeid, og at jeg/vi ikke har brukt andre kilder eller har mottatt annen hjelp enn det som er nevnt i besvarelsen.	☐
2.	Jeg/vi erklærer videre at denne besvarelsen: <ul style="list-style-type: none">• ikke har vært brukt til annen eksamen ved annen avdeling/universitet/høgskole innenlands eller utenlands.• ikke refererer til andres arbeid uten at det er oppgitt.• ikke refererer til eget tidligere arbeid uten at det er oppgitt.• har alle referansene oppgitt i litteraturlisten.• ikke er en kopi, duplikat eller avskrift av andres arbeid eller besvarelse.	☐
3.	Jeg/vi er kjent med at brudd på ovennevnte er å <u>betrakte som fusk</u> og kan medføre annullering av eksamen og utestengelse fra universiteter og høgskoler i Norge, jf. Universitets- og høgskoleloven §§4-7 og 4-8 og Forskrift om eksamen §§14 og 15.	☐
4.	Jeg/vi er kjent med at alle innleverte oppgaver kan bli plagiatkontrollert i Ephorus, se Retningslinjer for elektronisk innlevering og publisering av studiepoenggivende studentoppgaver	☐
5.	Jeg/vi er kjent med at høgskolen vil behandle alle saker hvor det forligger mistanke om fusk etter høgskolens retningslinjer for behandling av saker om fusk	☐
6.	Jeg/vi har satt oss inn i regler og retningslinjer i bruk av kilder og referanser på biblioteket sine nettsider	☐

Publiseringsavtale

Studiepoeng: 12

Veileder: Hege Bakken

Fullmakt til elektronisk publisering av oppgaven

Forfatter(ne) har opphavsrett til oppgaven. Det betyr blant annet enerett til å gjøre verket tilgjengelig for allmennheten (Åndsverkloven, §2).

Alle oppgaver som fyller kriteriene vil bli registrert og publisert i Brage HiM med forfatter(ne)s godkjenning.

Oppgaver som er unntatt offentlighet eller båndlagt vil ikke bli publisert.

Jeg/vi gir herved Høgskolen i Molde en vederlagsfri rett til å gjøre oppgaven tilgjengelig for elektronisk publisering:

ja nei

Er oppgaven båndlagt (konfidensiell)?

ja nei

(Båndleggingsavtale må fylles ut)

- Hvis ja:

Kan oppgaven publiseres når båndleggingsperioden er over?

ja nei

Er oppgaven unntatt offentlighet?

ja nei

(inneholder taushetsbelagt informasjon. Jfr. Offl. §13/Fvl. §13)

Dato: 18.04.2012

Antall ord: 11618

Forord

Den enkelte har aldri med et annet menneske å gjøre uten å holde noe av dette menneskets liv i sine hender. Det kan være svært lite, en forbigående stemning, en oppstemthet en vekker eller får til å visne, en tristhet en forsterker eller letter. Men det kan også være skremmende mye, slik at det simpelthen er opp til den enkelte om den andre lykkes med livet sitt eller ikke (Lorentzen:2006:73).

Sammendrag

Jeg har i denne oppgave fokus på etikk i arbeid med mennesker med psykisk utviklingshemning, og etisk refleksjoner i forhold til tjenestemottakerens selvbestemmelse. Jeg vil få frem viktige forhold rundt etisk refleksjon i samhandling med tjenestemottaker og hvor elementære disse refleksjonene er for å kunne fremme og ivareta selvbestemmelsen. Det er mye som kan spille inn i hverdagen og det kan oppstå etiske dilemmaer, som vil gjøre at hjelpesrollen blir satt på prøve i forhold til å velge mellom rettigheter og plikter eller ønsker og behov til tjenestemottaker.

Jeg har laget caser for å illustrere etiske dilemmaer, og ut fra disse drøftet både løsningen ut fra verdier som er sentrale og hvordan det kan være vanskelige valg som må tas på bekostning av den utviklingshemmedes verdier og rettigheter.

Innhold

1. Innledning	1
1.1 Oppgavens disposisjon.....	2
2. Problemstilling.....	3
2.1. Begrunnelse for valg av problemstilling	3
2.2. Definisjoner av begreper i problemstillingen.....	3
2.2.1. Selvbestemmelse	4
2.2.2 Etisk refleksjon.....	5
2.2.3 Psykisk utviklingshemmet	5
3. Metode.....	6
3.1 Validitet og reliabilitet	7
3.2 Forforståelse.....	7
3.3 Hermeneutikk og fenomenologien.....	8
4. Teoridel	9
4.1. Opphavet til selvbestemmelse.....	9
4.2. Rettigheter.....	10
4.3. Menneskesyn.....	11
4.4. Etikk.....	12
4.4.1. Etisk refleksjon, normer og verdier.....	12
4.4.2 Etisk refleksjonsmodell.....	15
4.5. Makt relasjonen.....	16
5. Drøfting av problemstillingen	17
5.1 Selvbestemmelse	17
5.2 Etisk refleksjon.....	21
5.2.1 Hvordan klok-modellen kan anvendes i et etisk dilemma	24
5.3 Integritet og menneskeverdet, eller selvbestemmelse?.....	26
5.4 Menneskesyn.....	27
6. Avslutning	29
6.1 Oppsummering.....	29
6.2 Konklusjon	29
6.3 Refleksjon	32
7. Litteraturliste.....	33

1. Innledning

I denne avsluttende oppgaven for vernepleier studiet har jeg valgt å ta for meg selvbestemmelse for mennesker med utviklingshemning. Det er mange spørsmål og refleksjoner som kommer frem i sammenheng med dette temaet og som jeg blir ivrig på å finne ut. Jeg tenker på hva det kreves av tjenesteyteren for å kunne fremme selvbestemmelse, hvilke utfordringer er det jeg kan møte på, hvilke konsekvenser det kan ha på tjenestemottakeren, om selvbestemmelse ikke er i sentrum. Det som gjør at jeg brenner for nettopp dette temaet er at jeg har sett at det er veldig ulik praksis på nettopp det å ha selvbestemmelse som hovedfokus.

«Formålet med vernepleierutdanningen er å utdanne brukerorienterte og reflekterte yrkesutøvere som er kvalifiserte for å utføre miljøarbeid, habiliterings- og rehabiliteringsarbeid sammen med mennesker med fysisk, psykisk og/eller sosiale funksjonsvansker som ønsker og har bruk for slike tjenester» (Bachelor i vernepleie, fagplan:2009:3).

Ut fra dette tenker jeg at mitt tema er vernepleierfaget. Det på bakgrunn av at oppgaven er relatert til arbeid med mennesker med psykisk utviklingshemning og siden etikk er kjernen i vårt arbeidsverktøy: den helhetlige arbeidsmodell. Jeg har et fokus på begreper som: *etisk refleksjon, psykisk utviklingshemning og selvbestemmelse*, sist nevnte ansees som en menneskerettighet. Det er nedfelt i menneskerettighetene og i FN-konvensjonen om menneskers rett til selvbestemmelse. Menneskerettighetene viser til grenser til hvordan mennesket skal behandles og har vært med på å forme praksis innen helse- og omsorgssektoren (regjeringen.no:NOU:2011).

I NOU* (2011:9) sitt dokument: *økt selvbestemmelse og rettsikkerhet*, skrives det dette:

Menneskerettighetene er fundert på prinsippet om menneskets ukrenkelighet og kravet om at den enkeltes iboende menneskeverd og personlige integritet skal respekteres. I det første grunnleggende menneskerettighetsdokumentet av internasjonal karakter, FNs verdenserklæring om menneskerettighetene fra 1948, er dette uttrykt slik i artikkel 1: *«Alle mennesker er født frie og like i verdighet og rettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd»* (regjeringen.no).

*Regjeringen eller et departement nedsetter utvalg og arbeidsgrupper som utreder forskjellige forhold i samfunnet. En utredning kan enten komme som NOU (Norges offentlige utredninger) eller som en rapport(Regjeringen.no).

I følge Bollingmo (2004) har det innen helse- og sosialsektoren de siste tiårene vært en økende oppmerksomhet, mot brukerstyring, og hevder at forskning og erfaring på dette området, viser til at de allerede etablerte hjelperrollene er vanskelig å endre. Noe som også Bjørnrå (2008) tar for seg når hun henviser til NOU (1985:34 og 2001:22) og endring av de politiske målsetningene inne helsesektoren, som har gått fra normalisering og livskvalitet til brukermedvirkning, deltakelse og selvbestemmelse. Bjørnrå (2002) påpeker at det er av betydning at tjenesteyterne innen helse- og sosialtjenestene har kompetanse til å «oversette» og gjennomføre slike endringer i praksis. Ut fra dette tenker jeg at utfordringer er knyttet både til endringer og muligens mangel på faglig tyngde og forståelse for hva selvbestemmelse er. Dette kan ha betydning for hvordan fremme og forstå selvbestemmelse i arbeid med mennesker med psykisk utviklingshemning. Noe jeg håper å få mer innsikt i er; hva som ligger i begrepet selvbestemmelse, og forståelse for hvor stor betydning dette har for god praksis innen helsesektoren.

1.1 Oppgavens disposisjon

Jeg har valgt å løse oppgaven slik at jeg først har tydeliggjort hvordan jeg har skaffet meg relevant teori til denne oppgaven, metode, validitet, reliabilitet og min forforståelse. Videre presentasjon av problemstilling og definisjon av begreper knyttet til den. Hoveddelen vil være kjernepunktet for teori og det vil komme noen spørsmål i teksten underveis, som vil bli drøftet eller besvart senere i oppgaven. Deretter vil drøftingen av problemstillingen komme, hvor jeg bruker litteratur, egne erfaringer, meninger og refleksjoner for å belyse den. Videre kommer en oppsummering: hovedpunkter i drøftingen, konklusjon: resultatet av drøftingen, forankret i det teoretiske grunnlag og trukket opp mot problemstillingen. Til slutt kommer mine egne refleksjoner rundt blant annet: læreprosessen, synpunkter, selvkritikk, tanker og erfaringer rundt oppgaven.

Jeg har valgt å bruke mest begrepene tjenesteyter og tjenestemottaker i denne oppgaven. Tjenestemottaker, psykisk utviklingshemmede, utviklingshemmede vil i denne sammenheng være det samme. Tjenesteyter eller hjelper vil være den som bistår og har en hjelperrolle i relasjonene mellom tjenesteyter og tjenestemottaker.

2. Problemstilling

Ut fra temaet selvbestemmelse har jeg valgt denne problemstillingen:

- *Etisk refleksjon i forhold til selvbestemmelsen til menneske med psykisk utviklingshemning*
 - *Hvilke utfordringer kan tjenesteyter møte?*
 - *Hva kreves det av tjenesteyter?*

2.1. Begrunnelse for valg av problemstilling

Jeg har valgt denne problemstillingen fordi det vil gi meg en oversikt i utfordringer som kan oppstå i forhold til det å ivareta selvbestemmelsen, og gi meg innsikt i hva som kreves av tjenesteytere. Det å kunne bruke etisk refleksjon, vil det alltid kunne føre til at valgene er til det beste for tjenestemottaker? Jeg tenker også at dette er noe som jeg vil få svar på i løpet av denne oppgaven. Jeg vil også få frem om selvbestemmelse er for alle mennesker med psykisk utviklingshemning, i søken etter svar på problemstillingen. Jeg vil også få økt min for forståelse for begrepet selvbestemmelse og hvordan jeg på best mulig måte kan fremme og ivareta tjenestemottakeres innflytelse i sitt liv.

2.2. Definisjoner av begreper i problemstillingen

Det er tre begreper som jeg vil definere i forhold til problemstillingen, som er selvbestemmelse, etisk refleksjon og psykisk utviklingshemning. Jeg har valgt å bruke ulike forfatteres definisjoner på selvbestemmelse, og har i forhold til psykisk utviklingshemning og etisk refleksjon også brukt ulike definisjoner for å gi best mulig innsikt i hva som ligger i begrepene.

Jeg har valgt å bruke begrepet psykisk utviklingshemning, som kan omfatte mennesker med veldig ulike hjelpebehov og kognitiv utvikling. Jeg vil konkretisere at denne oppgaven vil bære mest preg av de som har mindre kompetanse til å ta egne valg i hverdagen, også i forhold til å fremme selvbestemmelse. Likevel tenker jeg at både utfordringer og hva som kreves av tjenesteyter kan være noe likt, men har ikke hovedvekt på å klargjøre noe skille i forhold til ulikt kognitivt nivå.

2.2.1. Selvbestemmelse

Ellingsen (2007) hevder i sin bok «*selvbestemmelse, egne og andres valg og verdier*», at selvbestemmelse er et begrep som er vanskelig å definere, men at det handler om valg og beslutninger. Ellingsen (2004: 25) hevder dette i forhold til beslutninger basert på verdier:

«Noen ganger er det verdiene til den som beslutningen gjelder for, noen ganger er det verdiene til den som treffer beslutningen. Hvis en annen treffer en beslutning på mine vegne, kan den enten bygge på mine verdier eller på beslutningstakerens verdier»

Ellingsen (2004) hevder for å forstå ordet selvbestemmelse, kan jeg søke etter motsetninger (antonymet), eller dimensjoner som kan gi en motpol for begrepet, og her trekker Ellingsen (2004) frem paternalismen, som vil si avmakt og tvang, som er en motpol til selvbestemmelse.

Bjørnrå (2008: 117) viser til Bokmålsordboka hvor den definerer selvbestemmelse slik: «*det å bestemme på egen hånd, uten innblanding fra andre*». Bjørnrå (2008) tar for seg Wehmeyer (1998) som påpeker at selvbestemmelse ikke er selvstendig utførelse av oppgaver, og som mener at det å tolke det på denne måten er en feiltolking som kommer i sammenheng med personer som har betydelige funksjonsnedsettelse og begrensninger av aktiviteter som de kan utføre selv. Ifølge Bjørnrå (2008) mener Wehmeyer (1998) at det er kontrollen over utfallet som betegner selvbestemmelse og ikke selvstendighet i utførelsen av oppgaver.

Kittelsaa (2011) henviser til Wehmeyer og Schwartz (1997) som definerer begrepet autonomi inn i det mer utstrakte selvbestemmelsesbegrepet. Hvor de mener en person med selvbestemmelse er en person som er den primære aktøren i sitt liv, som tar avgjørelse uten innflytelse fra andre og med fokus på sin egen livskvalitet.

Selboe (2005) mener at selvbestemmelse kommer fra menneskerettighetene og er avgjørende for personlig utvikling og identitetsutvikling, og at det handler om personens intellektuelle nivå og evnene til å ta valg og forstå konsekvensene av dem.

2.2.2 Etisk refleksjon

Etisk refleksjon vil ha bakgrunn i våre verdier og hvordan vi tenker rundt dem og vurdere hva som er rett og galt (Linde:2008). Verdier som vil stå sentralt i denne oppgaven vil være blant annet respekten for enkelt individets frihet, menneskeverdet, livsverdier, selvbestemmelse og menneskelivets ukrenkelighet. Røkenes (2004:143) hevder: *Etisk refleksjon er en grunnleggende del av faglig forsvarlig praksis*. Noe som står sentralt i forhold til samhandling og relasjoner med psykisk utviklingshemmede, og for blant annet å kunne fremme deres rettigheter og ivareta menneskeverdet. Linde (2008) påpeker også at forutsetningen for utøvelse av profesjonelt miljøarbeid, innebærer etisk bevissthet rundt etiske valg, som vil si etisk refleksjon.

2.2.3 Psykisk utviklingshemmet

Jeg vil definere hva som ligger i begrepet psykisk utviklingshemning, Det kan være ulikt funksjonsnivå og kognitiv utvikling på de menneskene som har psykisk utviklingshemning, men har valgt å bruke det begrepet siden rettighetene til tjenestemottakerne vil være de samme uansett diagnose. Tjenesteytere vil også ha samme plikter ovenfor tjenestemottakere, uavhengig hvilken diagnosen eller funksjonsnivå de har, men fremgangsmåter og tilrettelegging vil variere ut fra hjelpebehovet til den enkelte.

Gjærum (2008:206) betegner psykisk utviklingshemning som en intellektuell og adaptiv vanske som starter tidlig i livet og som alltid forekommer i løpet av utviklingen. Det er en utviklingsmessig konsekvens av en heterogen gruppe av medisinske tilstander, genetiske og/eller sosiale faktorer. Det vil si at den psykiske/mentale delen er hemmet i sin utvikling (Gjærum:2008).

World Health Organization har et statistisk klassifiserings system av sykdommer og beslektede helseproblemer, ICD-10, som er et internasjonalt system med koder for de ulike diagnosene, hvor psykisk utviklingshemning har kodene F70- F79. Oversatt til norsk av helsedirektoratet defineres psykisk utviklingshemning slik:

«Tilstand av forsinket eller mangelfull utvikling av evner og funksjonsnivå, som spesielt er kjennetegnet ved hemming av ferdigheter som manifesterer seg i utviklingsperioden, ferdigheter som bidrar til det generelle intelligensnivået, f eks kognitive, språklige, motoriske og sosiale. Utviklingshemming kan forekomme med eller uten andre psykiske og somatiske lidelser»(Helsedirektoratet.no)

3. Metode

Linde (2008:97) hevder begrepet metode «*forstås som en bestemt vei for å nå et mål*»

Dalland (1993) skriver dette i forhold til metode:

«Metoden forteller oss noe om hvordan vi bør gå til verks for å fremskaffe eller etterprøve kunnskap. Begrunnelsen for å velge en bestemt metode, er at vi mener den vil gi oss gode data og belyse spørsmålet vårt på en faglig interessant måte»
(Dalland:1993:22)

Jeg har valgt å bruke metoden litteraturstudie for å finne svar på min problemstilling. Jeg har vurdert det ut i fra tema og tid som jeg har på denne oppgaven, at det er mest hensiktsmessig. En litteraturstudie er en kvalitativ metode som i følge Dalland (1993:22) er: «*De kvalitative metodene tar i større grad sikte på å fange opp mening og opplevelser som ikke lar seg tallfeste eller måle*». I forhold til min problemstilling vil mine refleksjoner og erfaringer komme frem i drøftingen, som jeg vil være formet av ulike teorier og litteratur basert på meninger og erfaringer fra ulike forfattere. Det er ikke noe som kan tallfestes eller måles, men som kan settes sammen for å danne en forståelse for å få svar på min problemstilling.

For å få skaffe meg litteratur til denne oppgaven har jeg gjort et litteratursøk for å fremskaffe meg relevant teori til studien. Det vil si at jeg har lest i bøker relatert til temaet, som jeg har funnet ved å bruke litteratursøk. Jeg har søkt i BIBSYS, brukt Google og søkt på ord som: *selvbestemmelse, autonomi, miljøarbeid, brukermedvirkning, etikk, etisk refleksjon, psykisk utviklingshemning/hemmede*. Jeg fikk i sammenheng med å søke på ordet selvbestemmelse på Google, treff på SOR som er forkortelse for Samordningsrådet for arbeid for mennesker med utviklingshemning, som arbeider for levekår og selvbestemmelse for utviklingshemmede. Her kom jeg også over bøker som står som pensum litteratur til vernepleiestudiet, og annen relevant litteratur, som jeg skaffet meg via bibliotek og bokhandlere. En oversikt over bøkene jeg har bruket vil finnes i litteraturlisten.

Linde (2008) mener begrepet metode kan brukes synonymt med tilnærming. I sammenheng med metode, vil det si bevisst eller ubevisst ha en tilnæringsmåte eller forståelsesmåte, ut fra vitenskapsteoretisk retning, med tilhørende samfunnssyn eller menneskesyn. Dette vil jeg komme inn på under kapitlet 3.2 for forståelse.

3.1 Validitet og reliabilitet

Dalland (1998) trekker frem at grunnleggende krav til data er: gyldighet og relevans i forhold til problemstillingen. Han hevder også at data må være samlet inn på en pålitelig måte for at den skal være relevant. Jeg har valgt litteratur som jeg mener er relevant for studien, og har vurdert den som relevant ut fra tema, tittel og innhold. Min fortolkning og forståelse av litteraturen kan være en feilkilde og har derfor vektlagt å være nøyaktig i min gjenfortelling av tekster og ikke vært for bastant i meninger eller synspunkt. Jeg må også ta i betraktning at tekstene til de ulike forfatterne kan være preget av deres forforståelse, og jeg må dermed prøve å være objektiv i min tolking for å få en mest mulig reliabilitet (nøyaktighet) av det som jeg finner i bøkene. Det jeg tenker her er at det kan være flere perspektiv eller meninger som kommer frem i denne litteraturstudien og må dermed kunne se noe fra flere sider, tolke, formidle og vise forståelse for ulike tolkninger. Jeg har brukt relativt ny litteratur og nettkilder som jeg anser som pålitelige kilder. Jeg trekker den konklusjonen ut fra at jeg har brukt offentlige dokumenter og ser at forfattere av bøkene, som skriver om like eller samme tema, henviser til hverandre, noe som er med på å sikre validitet (gyldighet) i denne oppgaven. Jeg har også funnet relevant teori som vil sikre svar på min problemstilling. Ut fra at jeg også har funnet litteratur som er knyttet opp mot begrepet selvbestemmelse og etikk, tenker jeg at dette også vil være med å sikre validitet i oppgaven.

3.2 Forforståelse

Det som legger grunnlaget for min forforståelse i forhold til dette temaet har jeg fått gjennom vernepleiestudiet, fra praksis og gjennom erfaring fra min arbeidstid innen tiltak for funksjonshemmede. Brodtkorp (2009) og Røkenes (2004) hevder at forforståelse avhenger av erfaring, sosial og kulturell bakgrunn, samt følelser og tanker. Begge trekker frem den hermeneutiske sirkelen i sammenheng med forforståelse, som handler om det å bruke sin egen forforståelse til å tolke både hendelser og situasjoner, som vil være med på å danne en ny forforståelse som vil bli anvendt i ny situasjoner.

Jeg har inntrykk av at det er ulik praksis av selvbestemmelse og jeg håper med denne oppgaven kan øke min forståelse rundt, og ut fra flere perspektiv få økt min forståelse og innsikt i temaet. Min forforståelse er at etisk refleksjon er fundamentalt i arbeid med mennesker med psykisk utviklingshemning. Jeg kan tenke meg at det er mange utfordringer og dilemmaer som dukker opp, og at det noen ganger kan være vanskelig å

ivareta selvbestemmelse og samtidig ivareta rettigheter og plikter. Det kan også tenkes at det å ivareta rettigheter og plikter kan komme fremfor retten til å bestemme selv.

3.3 Hermeneutikk og fenomenologien

Hermeneutikken hevder Aadland (2009) er fortolkningsvitenskap, som baserer seg på å *fortolke og forstå*, som er med på å danne seg forforståelse for å kunne formidle kunnskap videre. Det vil si at noen kan forklare det til deg, men kan ikke forstå det for deg mener Aadland (2009). Røkenes (2004) beskriver begreper som perspektiv, horisont og horisontsammensmeltinger, som vil si at alle har sitt ståsted og horisonter som er dannet blant annet av våre egne opplevelser, følelser, erfaringer og ideer, og nevner at bruk og forståelse av ord også er en medvirkende faktor for dannelse av forforståelsen Vi har alle forskjellige erfaringer om kan gi mange horisonter, som kan videre påvirker vår oppfatning av hva som blir fortalt. Det skapes sannheter i samhandling med andre, som danner en forforståelse som vi møter nye erfaringer med.

Aadland (2009) tar for seg filosofen Edmund Husserl (1889-1976) som mener at hvert enkelt fenomen(*det som viser seg*) skal få stå fram med sine egne særtrekk og særegenhet, og at mennesket skal kunne få fremtre som det er uten å bli møtt med fordommer og på sine egne premisser. Dette hevdes kan skje om man blir møte med empati, åpenhet og innlevelse fra den andre. Røkenes (2004) trekker frem fenomenologien som vitenskapen om menneskelige opplevelser og erfaringer, som handler om å forstå rene opplevelser og subjektivitet. Vi er avhengig av å forstå sammenhengen rundt mener Røkenes (2004) for å forstå opplevelser, og mener alle opplevelser er i en kontekst enten av meningskontekst, sosial kontekst eller fysisk kontekst. Disse opplevelsene blir forstått i et intersubjektivt felleskap som vil si at psykologiske tilstander blir delt, forstått og gitt mening.

Det å ha både et hermeneutisk og fenomenologisk forståelse er veldig sentralt i forhold til denne oppgaven siden det er mye som på bakgrunn av forforståelsen og i hvilken kontekst som en befinner seg i, som kan være grunnleggende for å kunne fremme og ivareta selvbestemmelse for tjenestemottakerne. Det kan være ulike elementer som må tas hensyn til og som tjenesteyter må ha en forforståelse for, som kan være diagnose, kognitiv nivå og hjelpebehov. Det å inneha en forståelse for begrepet selvbestemmelse og kjenne til rettigheter, vil også være noe som er sentralt å for å kunne anvende metoder for å fremme nettopp dette. Likens det å innta ulike perspektiver kan være med på å øke forforståelsen.

4. Teoridel

4.1. Opphavet til selvbestemmelse

Bollingmo mfl. (2004) hevder at selvbestemmelse har sitt opphav fra normaliserings- og integreringsideologien fra 1960-70 tallet. I følge Askheim (2004) fremsto normaliseringsideologien som en sentral rettesnor på den tiden og har enda et grunnleggende preg på politikken. Normaliseringsideologiens prinsipper kom svært tydelig frem i forhold til HVPU reformen, men har i senere tid blitt utfordret i forhold til strømninger som har fokus på den enkelte tjenestemottaker (Askheim:2004). Disse strømningene, med fokus på brukerrettigheter og brukerinntflytelse, er de som står i sentralt i tjenesteytingen i dag. Det går ut på at hver enkelt tjenestemottaker skal ha innflytelse på tjenestetilbud og hvordan livet skal leves. På internasjonalt nivå vil disse strømningene betegnes som empowerment, som Askheim (2004) oversetter til myndiggjøring og Selboe (2005) bruker ord som gi makt, gi autoritet, gi mulighet eller tillate.

Empowerment-tenkningen har banet vei for en omstilling innen profesjonenes tradisjonelle autoritets- og maktposisjon, til å bli en ressurs for tjenestemottakerne på deres premisser (Askheim:2004). Empowerment- tradisjonen har en strukturell og individuell dimensjon. Den individuelle dimensjonen rettes mot prosesser og aktiviteter som har som hensikt å øke innflytelse over eget liv og ivareta selvbestemmelsen. Den strukturelle dimensjonen innebefatter maktforholdet, barrierer og samfunnsstrukturer som representerer urettferdighet og ulikheter, som er til hinder for kontroll over sitt eget liv (Askheim:2004, Selboe:2005). Jeg vil komme mest inn på den strukturelle dimensjonen, men vil ikke utdype det noe mer enn det som er beskrevet her.

Askheim (2004) hevder at en hovedgrunn til empowerment har vokst frem er på grunn av et lite brukervennlig tjenesteapparat og kritikken av blant annet den paternalistiske velferdsstaten, standardiseringstendenser av velferdstiltakene og velferdsstaten. Han nevner at det inne arbeid med psykisk utviklingshemmede, har vært vanskeligheter med å ha et tilbud tilpasset den enkeltes behov. Kritikken av velferdsstaten og modernisering av samfunnet har ført til større handlingsrom for den enkelte, som gjør at det bryter med sosial posisjoner. Det vil si at samfunnet legger føring for at alle skal få større frihet til å leve sine liv ut fra sine behov, og skape sin egen identitet.(Askheim:2004).

4.2. Rettigheter

Rettighetene knyttet til selvbestemmelse i forhold til psykisk utviklingshemmede, er en juridisk rettighet som er fastsatt i Norges grunnlov, og som jeg har nevnt tidligere i menneskerettighetene. I Lov om pasient- og brukerrettigheter er det fastsatt i kapittel 1. Alminnelige bestemmelser, § 1-1, om rettigheter og lovens formål, som lyder slik:

«Lovens formål er å bidra til å sikre befolkningen lik tilgang på tjenester av god kvalitet ved å gi pasienter og brukere rettigheter overfor helse- og omsorgstjenesten.

Lovens bestemmelser skal bidra til å fremme tillitsforholdet mellom pasient og bruker og helse- og omsorgstjenesten, fremme sosial trygghet og ivareta respekten for den enkelte pasients og brukers liv, integritet og menneskeverd»(lovdata).

§ 2-5, rett til individuell plan, som er utarbeidet i samsvar med bestemmelsene i helse- og omsorgsloven og spesialisthelsetjenesteloven, skal være med på å sikre gode koordinerte tilbud til og så langt det er mulig i samarbeid med tjenestemottakerne.

4.3. Menneskesyn

Slik som man ser et menneske,

slik behandler man det også- og omvendt ((Peter Kemp, 1991) Lorentzen, 2006:11).

FNs menneskerettighetserklæring fastsetter at mennesket har samme menneskeverd og menneskerettigheter (Linde:2008). Det er også fast satt i FO sitt grunnlags dokument om menneskelivets ukrenkelighet, og tjenesteyterens ansvar for å ivareta menneskets fysiske og psykiske integritet, og hvor felleskapet er forpliktet til å tilrettelegge for liv og helse. Henriksen (2008) betegner det å ivareta menneskeverdet handler om personlig integritet, og de å se mennesket som en person og ikke en ting. Det å kunne ta være på friheten og mulighetene til det å velge selv, vil være å verne om menneskeverdet. Linde (2008) hevder at menneskesynet påvirker hvilken praksis tjenesteyteren utøver, som kan påvirke tjenestemottakerens mulighet til å bestemme selv, i positiv eller negativ retning, og alt etter tjenesteyterens oppfatning av den utviklingshemmede som selvbestemt eller ikke. Henriksen (2008) mener at det å ha et «bredt menneskesyn» er viktig for å kunne fange inn menneskelivets ulike sider og dimensjoner, som handler om å se muligheter, ikke begrensninger.

Henriksen (2008) trekker frem det humanistiske menneskesynet, som han mener er viktig å vite om i forholdt til etisk arbeid. I denne tradisjonen er det menneskers evne til å anvende fornuften til å kunne forme og beherske sitt liv som fremtones. Henriksen (2008:60) tar for seg Sokrates sin humanistiske tradisjon som la vekt på: *«hvordan mennesker gjennom å bruke sin fornuft på en rett måte kunne vinne innsikt i det gode og handle i tråd med denne innsikten»*. Noen sentrale faktorer som trekkes frem i sammenheng med Sokrates sin tradisjon er hvordan mennesket vinner etisk innsikt gjennom det å bruke fornuften, og hvordan den etiske innsikten først blir ekte ved personlig tilegnelse. Det fremheves at dette er noe som ikke kan overtas fra andre eller læres «utvendig». Noe av kritikken som har blitt rettet mot denne tradisjonen, er for å gjøre noe rett, gjøre oss villig til eller gjøre det gode, må det arbeides med det å forstå hvorfor noe er rett, og på denne måten kunne skaffe seg innsikt og forståelse. Det humanistiske menneskesynet blir ofte betegnet som optimistisk, av den grunn at troen på at mennesket har evner til å innse og fremme det gode. Denne troen er at mennesket har evner og anlegg til å utvikle og realisere de gode handlinger. Den humanistiske tradisjonen har en drivkraft mot at mennesket er grunnleggende fritt og har ansvar for sine egne handlinger og hvordan de velger å handle (Henriksen:2008).

4.4. Etikk

4.4.1. Etisk refleksjon, normer og verdier

Linde (2008) nevner begreper som respekten for enkelt individets frihet, livsverdier og selvbestemmelse, og hevder at etisk refleksjon er hvordan den enkelte tenker rundt slike verdier og vurderer hva er rett og hva er galt. Det som påvirker den enkeltes refleksjon vil være kunnskap, erfaring, holdninger og verdier mener Linde (2008), men at etiske valg også vil være styrt av etiske teorier som pliktetikkk og konsekvensetikkk. Disse to etiske teoriene vil jeg utdype mer siden jeg tenker de er relevant i forhold til problemstillingen.

Røkenes (2004) mener en grunnleggende del av fagligforsvarlig praksis er etisk refleksjon, og at det ikke er tilstrekkelig å ha regler for hva som skal gjøres, men å gyldiggjøre og begrunne sine handlinger er også nødvendig. Når et etisk problem skal løses blir det løst opp mot våre verdimeslige standpunkt, og det å velge «riktig» eller «galt», vil enten fremme eller trampe over våre verdier (Lingås:2005). Når vi står ovenfor etiske problemer vil det ut fra verdier til den enkelte, påvirke til valget som tas. Verdier er noe som er verdsatt som vi ikke ønsker å miste, og verdier innen bestemte yrkesgrupper vil være fastsatt i yrkesetiske retningslinjer som vil legge føringen for verdigrunnlaget innen yrket. En verdi som står sentralt i yrkesetikken er det å ivareta autonomi- prinsippet, som vil si det å ta avgjørelser i eget liv og treffe egne valg, og som er et annet ord for selvbestemmelsesretten som Lingås (2005) omtaler som et rettighetsprinsipp. Lingås (2005) nevner også partisipasjonsprinsippet som en grunnleggende verdi, som handler om tjenestemottakernes rett til å medvirke og delta i beslutningsprosesser (myndiggjøring) for å bygge opp under autonomiprinsippet. Partisipasjonsprinsippet er viktig å leve opptil, for på en best mulig måte kunne gi makten i relasjonen til tjenestemottakerne, også i de tilfeller autonomi og selvbestemmelse ikke kan virkeliggjøres.

Røkenes (2004) nevner verdier som kan komme til uttrykk gjennom kommunikasjon, hvor vi handler ut fra bestemte verdier som vi ønsker å formidle, som kan være trygghet, tillit og åpenhet. Ut fra kommunikasjon som ivaretar slike verdier, vil det være med på å styrke selvfølelse, mestring, læring og utvikling.

4.4.1.1 Pliktetikk

Pliktetikken, også kalt deontologisk etikk, beskriver Lingås (2005) som en av hovedretningene innen etikken, hvor det som oftest søkes svar i selve handlingen eller prinsippene i handlingene. Henriksen (2008) mener at vi må kjenne våre plikter for å kunne identifiser hvilke handling er den rette. Noe som vil være sentralt i forhold til selvbestemmelsen, men kan også komme i konflikt med tjenestemottakernes ønsker. Vurderinger i en slik konflikt vil bli gjort på grunnlag av at tjenesteyteren føler seg pliktig til handle på en bestemt måte for at det ikke skal bli en morals klanderverdig situasjon. En plikt innebærer en måte å handle på som er pålagt av oss selv eller andre, og som må gjøres slik til en hver tid (Henriksen, 2008). Røkenes (2004:144) refererer til kjernen i Immanuel Kant (1700) sin pliktetikk slik: *«du alltid skal handle slik at du forholder deg til deg selv og andre som et mål i seg selv, aldri bare som et middel»*, og hevder at dette vil vise hensyn og være vesentlig for å ivareta den andres integritet og retten til selvbestemmelse som en grunnleggende praksis. Kant tar for seg moralsk integritet, og viktigheten i det å alltid handle ut fra moralsk vilje. Det å handle ut fra hva en selv holder for å være det rette og mener andre bør følge uten unntak. Kant hevder dette er en regel som alle mennesker er pliktig til å handle ut fra. I yrkessammenheng er Kant med på å belyse hvilke krav som bør stilles til tjenesteyteren, som motivasjon for handlingen som bør være den samme for alle. Det å gjøre en handling på en måte som man tror andre ville gjort, er med på å sikre en god praksis (Henriksen:2008). De yrkesetiske retningslinjene, vil være med på å sette slike «regler» for vurderinger til gode og rette handlinger.

Kants pliktetikk setter et fokus på noe som er viktig i etisk sammenheng, som vilkår for hvordan på en rettferdig måte, bli behandlet og hvordan vi kan handle. Dette er med på å likestille mennesket og ivareta menneskets frihet, som vil si det å handle ut fra selvbestemte prinsipper (Henriksen:2008). I sammenheng med dette er det viktig å nevne gjensidighetsprinsippet, som naturrettslige etiske normer basert på. Det vil si det som er åpenbart riktig, og som fremmer grunnleggende rettigheter som blant annet: ikke ødelegge andres livsgrunnlag, lyve eller utnytte andre. Normer er en betegnelse på hva det som gir oss følelse og oppfatning av hva er riktig eller hva er galt (Lingås:2005).

Henriksen (2008) mener menneskerettighetene kan være et eksempel på pliktetiske regler, som har hovedvekt på det å ivareta menneskeverdet. «*I menneskerettighetserklæringen omtales alle mennesker som unike og med et iboende verd. I dette ligger at menneskeverdet ikke er begrunnet utenfra eller i bestemte egenskaper, men i det å være menneske*» (NOU: 2001:22).

4.4.1.2 Konsekvensetikk

Konsekvensetikk har fokus på gode resultater av handlingene og gode følger: *Det er resultatet som teller*, og er den tenkemåten som er mest utbedt i vår tid. Her legges det vekt på å kunne bruke erfaringer i utarbeide tiltak som tidligere har vist gode resultater og hatt effekt. Det som er et vilkår for å kunne bruke denne tenkemåten, er at resultatene er målbare, i forhold til de verdiene som står i fokus. Konsekvensetikken er opptatt av pragmatiske resultater, som vil si hvor nyttige og stimulerende er tiltakene. Røkenes (2004) hevder det er summen av konsekvensene som avgjør hvorvidt noe er rett eller galt, og at tjenesteyter som tar utgangspunkt i konsekvensetikken vil vurdere sin væremåte ut fra dette. Noe som opptar konsekvensetikken er at det ikke skal føre med seg uønskede bivirkninger, og har et fokus på resultater som er praktiske og har synlig effekt. Det som er kritikken rettet til denne tenkemåten er at resultatene er vanskelig å måle på forhånd, og hvem er det som bestemmer at resultatet er bra, i sammenheng med forhold eller tilstander som er vanskelig å måle, telle eller veie? (Lingås:2005).

4.4.2 Etisk refleksjonsmodell

Noe som er viktig i forhold til det å kunne fremme selvbestemmelse og er å finne løsninger som er gode og som samtidig kan øke oversikt og forforståelse i et etisk problem. Vi kan komme til en løsning og derfra kunne bruke KLOK- modellen for å kunne analysere løsningsforslaget og få forforståelse for ulike elementer i problemet. Denne modellen handler om det å ta stilling ut fra etisk tenkning og erfaring (Henriksen:2008).

Kjerne- handler om å identifisere kjernen i saken og løsningsforsøket. I forhold til et etisk spørsmål, handler det ofte om konflikter knyttet til for eksempel rettigheter, konsekvenser eller plikter. Det å identifisere kjernen vil fører til at problemet kan bli løst og ut fra det vil den største konflikten bli borte. Det kan også være at ulike etiske prinsipper kan være kjernen i problemet.

Likhet- Her vil det å bruke erfaring fra lignende tilfeller hvor løsningsforsøket har blitt prøvd ut, og hvor det ut fra dette kan sammenligne effekten av løsningen og hvordan det fungerte.

Omstendigheter- Det å vurdere omstendighetene rundt løsningsforsøket, og om det tar hensyn til rammebetingelsene og andre hensyn som er knyttet til eller skaper problemet. Det påpekes at det er viktig å kartlegge omstendighetene for å kunne ta hensyn til moralske relevante elementer rundt en sak, og ta hensyn til andres perspektiv på saken for å få et «bred» blikk.

Konsekvenser- Det er viktig å vurdere både langsiktig og kortsiktig konsekvenser av løsningsforsøket, og om de er akseptable. De som berøres er også viktig å involvere for å kunne få en aksept for løsningsforsøket (Henriksen:2008).

4.5. Makt relasjonen

Brodtkorp (2008) hevder at det har blitt mer fokus på makt og sosialkontroll innen helsesektoren, på grunn av tilbake meldinger fra tjenestemottakere som har følt krenkelse og umyndiggjøring. Det er som jeg har nevnt tidligere, at det har blitt mer fokus på tjenestemottakernes rettigheter og innflytelse på eget liv.

Brodtkorp (2009) trekker frem Max Weber (1922) sin allmenne definisjon på makt: *«et eller flere menneskers sjanse til å sette gjennom sin egen vilje i det sosiale samkvem, og det selv om andre deltakere i det kollektive liv skulle gjøre motstand»*. Det som fremheves her er at den som har mest makt i relasjonen kan ha størst gjennomslag for å få sin vilje, om det er en interesse konflikt.

Noe som er viktig å tenke over er hvordan makt kan være eller bli fremtredende i relasjoner til tjenestemottakerne, når det gjelder deres selvbestemmelse. Brodtkorp (2008) mener at tjenesteytere i helsesektoren har et etisk og medmenneskelig ansvar ovenfor de som har den svakeste posisjonen i hjelpeapparatet, og påpeker at det er viktig å forstå hvordan makt kan benyttes, og utvikle gode etiske grenser for maktutøvelsen. Et fokus på dette vil kunne øke kvaliteten på tjenestene og kunne styrke tjenestemottakerens rettigheter, innflytelse over eget liv og dermed legge til rette for økt selvbestemmelse.

5. Drøfting av problemstillingen

Etisk refleksjon i forhold til selvbestemmelsen til mennesker med psykisk utviklingshemming

- *Hvilke utfordringer kan tjenesteyter møte?*
- *Hva kreves av tjenesteyter?*

5.1 Selvbestemmelse

Empowerment tenkningen legger vekt på at tjenestemottaker skal ha mest mulig innflytelse på eget liv og på utforming av tjenestetilbud, som i stor grad har lagt grunnlaget for praksis innen tjenesteyting i helsesektoren, og som har ført til et sterkt fokus på selvbestemmelsesretten. Bjørnrå (2008) trekker frem et sentralt tema i sammenheng med tjenesteytere og deres praksis av selvbestemmelse. Det er hvordan begrepet er av kompleks karakter og at det ikke er av alles oppfatning at selvbestemmelse skal være en selvfølge. Hun påpeker at tjenesteytere kan ha en ulike forståelse og refleksjoner rundt selvbestemmelse som fenomen, som vil komme til uttrykk i praksis. Dette på grunn av at kompleksiteten av fenomenet ikke blir undersøkt, og dermed vil forståelsen rundt begrepet variere. Det vil også være påvirket av hvordan tjenesteyter oppfatter hvorvidt tjenestemottakeren er i stand til å handle selvbestemt, og som vil føre til variert oppnåelse av selvbestemmelse fra tjenesteyter til tjenesteyter (Bjørnrå:2008). Dette er en utfordring i en større sammenheng, hvor det å gjøre tjenesteytere bevisst på selvbestemmelse som rettighet, for å sikre god og rett praksis. Ut fra det som Bjørnrå (2008) tar for seg antar jeg at det er store ulikheter i praksis av selvbestemmelse og forståelse for hva begrepet egentlig innebærer, noe som kan ha stor innvirkning på tjenestemottakerens liv. Det at begrepet selvbestemmelse er av en kompleks karakter og som kan være vanskelig å definere, kan det også muligens gi rom for tolking. Slik som jeg forstår det handler det om å ta valg, uten innblanding fra andre.

Bollingmo mfl. (2004) trekker frem hvordan det å føle selvbestemmelse og ha innflytelse kan skje uavhengig av funksjonshemming og alvorlighetsgrad, men som vil kreve at tjenesteyter kan tilrettelegge, gi støtte, gi valg og valg muligheter. Det å velge kan læres mener Bollingmo mfl (2004) og kan være en måte å fremme innflytelse på eget liv, som igjen er en forutsetning for en positiv utvikling og identitet. Det som må tas med i betraktningen er at de fleste utviklingshemmede lærer saktere og kan trenge flere repetisjoner for å lære. Det kan også være at de trenger at kunnskaper og ferdigheter

holdes ved like, slik at ikke det blir glemt og går tapt (Bollingmo mfl; 2004). Noe som krever at tjenesteytere gir en tett oppfølging og legger til rette for at slik tjeneste ytes.

Det å kunne ta beslutninger som kan være små hverdagslige avgjørelser, som blant annet velge drikke, pålegg eller aktiviteter, er noe som må holdes vedlike og praktiseres for å ivareta selvbestemmelsen. Det tenker jeg samtidig vil kreve at tjenesteyter har en forståelse for hva som ligger i selvbestemmelsesbegrepet og er brukerorientert for å kunne fremme sentrale verdier og ønsker. Det å søke andre for å få råd og veiledning, kan være med på å øke innsikt i noens liv og på best mulig måte bli kjent med tjenestemottakeren. Bollingmo (2004) hevder at utviklingshemmede er avhengig noen som kjenner dem, slik at behov kan imøtekommes og for å kunne plukke opp signaler om ubehag eller misnøye.

Bjørnrå mfl. (2008) viser til Wehmeyer (1998) som fremhever noe som er svært viktig for utvikling av komponent selvbestemt adferd er: å ta avgjørelser og foreta valg. I forhold til mennesker som har begrenset evne til både å kommunisere og vise hva de ønsker, kreves det mer av tjenesteyter for å kunne legge til rette for selvbestemmelse. Det å vise interesse for noe kan forekomme ved hjelp av blick, uten at det krever deltakelse eller aktiv handling, som kan tolkes som et foretrukket valg fremfor andre alternativer (Bjørnrå:2008).

Fra egen erfaring har jeg i rollen som tjenesteyter, vært med på at valg mellom pålegg har blitt tatt ved hjelp av blicket og ved å observere mimikken til tjenestemottakeren. Dette er noe som kan være med på å fremme innflytelse, men er avhengig av at tjenesteyter legger opp til det og er observante. Det krever også at det blir tatt hensyn til slike valg, noe som ikke trenger noe etisk overveielse, men kan antas betyr mye for den det gjelder å få ta slike «små» valg selv og samtidig ivaretas selvbestemmelsen. I forhold til mennesker med utviklingshemning kan dette være en utfordring å kjenne igjen blick, tegn eller mimikk, og nettopp derfor at det er viktig å imøtekomme og samarbeide med hverandre for å bli kjent med tjenestemottakerens signaler, som kan vise misnøye eller ubehag, eller interesse.

For å kunne fremme selvbestemmelse i noens liv vil det kreve å møte dem hvor de er og ikke bli overskygget av diagnoser og begrensninger. Noe annet som kan være en utfordring er om tjenesteyter har en oppfatning av at tjenestemottakeren ikke kan opptre selvbestemt og blir farget av dette i samhandlingen. Bjørnrå (2008) hevder at et slikt fokus kan føre til at tjenesteyter overtar styringen, og vil komme over i en mer paternalistisk

hjelperrolle. Brodtkorp (2009) hevder en paternalistisk holdning vil forsterke avmakt og passivitet og ha en diskriminerende holdning til noen som er annerledes, og ha et fokus på deres problemer og ikke ressurser. Empowerment tradisjonen handler om å gi makten tilbake til tjenestemottakerne, og at en ressurstankegang og fokus på mestringer skal være fremtredende i tjenesteytingen. Brodtkorp (2009) mener at empowerment har gitt den tradisjonelle tjenesteytingen en utfordring, som er det å bli bevisst på hvordan handlinger kan virke undertrykkende på tjenestemottakere. Noe som også er elementært i forhold til selvbestemmelsen, ønsker, behov og menneskeverdet til den enkelte.

Det er viktig å legge opp til selvbestemmelse uavhengig av hvordan tjenesteyter oppfatter den utviklingshemmedes kapasitet og ferdigheter. Røkenes (2004:36) nevner universaliseringsprinsippet og at kjernen ut fra dette prinsippet stiller krav om at: *Du i moralsk argumentasjon skal forplikte deg på den andres interesse*. Dette mener Røkenes (2004) har røtter fra Immanuel Kant sin tenkning og kalles moralsk autonomi. I samhandling vil denne tenkningen forplikte deg til å forankre selvbestemmelse og autonomi i relasjonene, og handle slik at den andres behov og interesser blir ivarettatt. Dette er noe som ligger nært det som jeg nevnte tidligere om brukerperspektivet og brukerorientering.

Ut fra egen erfaring har jeg opplevde at tjenesteytere ikke tar hensyn til protester fra tjenestemottakere, men tar avgjørelser for dem. Noe som jeg selv har observert er at en tjenestemottaker har blitt tatt med ut for å gå på tur selv om de protesterer og uttrykk for misnøye, som til slutt førte til avvik/utagering. I dette tilfellet brukte tjenestemottaker bilde kommunikasjon, og ble ikke tilbydd den, som kanskje kunne gitt en forståelse for misnøye/protester? Jeg vil derfor trekke frem hvor viktig det er å være brukerorientert, som vil si at noen ivaretar autonomi, interesser og behov og det å søke brukerperspektivet: prøver å forstå den andres verden og hvordan den oppleves (Røkenes:2004). Noe som helt klart fra mitt syn vil være med på å fremme selvbestemmelse og øke innflytelse.

I eksempelet som jeg trakk frem ville noe tenkt at det er helt greit å fullføre denne turen, selv om tjenestemottaker protesterer, mens andre stopper opp og tenker at dette ikke er greit. Jeg stiller meg spørrende til hvor ulike verdier og holdninger personalet har, og tenker at her er makten i ubalanse og uten at det er faglig tyngde i det som blir gjort. Det er ingen som må gå en tur hver dag, selv om det selvfølgelig kan tenkes at det kan være bra å

gå en tur, men ikke nødvendig hverdag og heller ikke mot tjenestemottakers ønsker. Har dette grobunn i det at tjenesteytere føler seg pliktig til å gå turer, og holdninger *slik har vi alltid gjort det* uten unntak, selv om det er protester? Er det et valg tatt ut fra moralsk dømmekraft? Eller kan det ha følger av det som jeg nevnte innledningsvis om utfordringer i det å endre allerede etablerte hjelperoller? Ut fra konsekvensetikken er det resultatet som teller og hvor det legges vekt på et godt resultat. Det å få en utagering fra noe som ble presset til å gå tur, kan ikke ut fra mitt perspektiv anses som et godt resultat. Det kan likevel tenkes at det gode resultat kan bli vurdert ut fra goder/verdier, som frisk luft, mosjon og det å gjøre aktiviteter. Om dette var noen som trengte mosjon og burde være i aktivitet av en eller annen grunn, kan det være at om en utagering forekom noen ganger, ikke blir vurdert i den store sammenhengen som en bivirkning eller et dårlig resultat. Dette med utgangspunkt i at det er viktigere å gå tur. Dette tenker jeg ut fra den grunn av at det er summen av konsekvensene som avgjør om noe er rett eller galt, altså at det å være aktiv vil vei tyngst, men jeg hadde stilt meg spørrende til en slik avgjørelse ut fra det grunnlag. Ut fra plikketikken, som setter selvbestemmelsen i førersetet, vil nok turen ikke blitt gjennomført, vurdert ut fra protester og misnøye, skal denne tenkningen i utgangspunktet ta hensyn til tjenestemottakers ønsker og rett til å bestemme. Det vil vell også oppfattes som det mest moralsk riktige å gjøre, og noe som forventes at blir gjort i neste situasjon, hvor protester forekommer.

Noen mennesker har mindre kompetanse til å ta egne valg, og Bjørnrå (2008) hevder at retten til selvbestemmelse kan ikke fratas utviklingshemmede ved å henvise til manglende kompetanse. Det å inneha kompetanse bruker Bjørnrå (2008:127) ord som: *får gjennomslag eller viser seg*, og kan også knyttes til mestring, hvor noe skjer eller fås til gjennom handling. Det å være selvstendig i utførelse av en handling, er ikke ensbetydende med selvbestemmelse, som jeg har nevnt tidligere. Her er noen viktige punkt som Bjørnrå (2008) trekker frem som må til for å kunne ivareta selvbestemmelse til de med mindre kompetanse til å treffe egne valg: fange opp interesse, legge til rette for aktiviteter, variasjon i valg muligheter og at tjenestemottaker har kjennskap til valgene.

Noe som er et viktig poeng er også det å kunne lære seg valg og ta konsekvensene av dem. Hva som anses som negative konsekvenser og hvem det er negativt for, må vurderes ut fra tjenesteyteren, men det å kunne feile og se konsekvensene av valgene er en læringsmulighet og det å kunne utvikle seg i å ta valg ut fra sine egne verdier. Det at

tjenesteytere vil overprøve valg i det som Bjørnrå (2008) kaller selvbestemmelse i en enten eller beslutning, må være godt begrunnet. Det å overprøve noe som en tjenestemottaker ønsker eller uttrykker, som ikke har negative konsekvenser, kan være å uttrykke at «jeg vet bedre hva som er best for deg», som frarøver det å lære av egne valg, som jeg nevnte i starten av avsnittet. Det blir også en form for makt i relasjonen om tjenestemottaker aldri skal kunne få ta konsekvenser av sine valg, og blir styrt fra tjenesteyter.

5.2 Etisk refleksjon

Det er selvfølgelig mange dilemmaer av ulik art som kan oppstå, og blant annet etiske dilemmaer som kan være vanskelig å vite hvordan de på best mulig måte skal løses og samtidig ivareta rettigheter og plikter. Dette vil kreve bevissthet og kreativitet av den som skal hjelpe. Det å bruke overveielser med etisk refleksjon som grunnlag for våre handlinger vil være fundamentet i god tjenesteyting. Hvordan etisk refleksjon kan ha innvirkning på selvbestemmelsen vil jeg belyse ut fra en case. Jeg vil se det ut fra pliktetikken og konsekvensetikken, og hvordan det kan komme i konflikt med tjenestemottakers selvbestemmelse. Verdier som kommer i klemme med hverandre her er bilkjøring, og økonomisk trygghet.

***Case:** Tomas 22 år har diagnosene autisme og moderat utviklingshemning. Han har et godt ordforråd og god språk forståelse. Han er selvstendig og trenger kun hjelp til å lage middag. Han regulerer selv når han trenger hjelp, ved å bruke ringeklokke inn til basen. Han er på aktivitetssenter hverdag, hvor personalet kjører han i hans bil. Han liker godt å gå turer, og bestemmer selv hvor han vil gå. Tomas liker også veldig godt å kjøre bil, og være på fritidsklubb. Han bestemmer selv hvor han vil gå på tur, og velger ofte steder som er langt å kjøre til, og hvor det er rolig og ikke for mange andre personer. Han vil også veldig ofte kjøre en tur etter at han er ferdig å gå. Når regningen på bensinen kommer viser den at han ikke økonomi til all bilkjøringen og må dermed kutte ned på kjøreturene. Personalet opplever kjøreturene som positive for Tomas og er en arena for gode samtaler.*

Hva som er utgangspunktet for den enkeltes refleksjon vil være påvirket av kunnskap, erfaringer, egne holdninger og verdier, og hva som styrer valgene kan kalles for etiske

teorier (Linde:2008). Ved å ta utgangspunkt i casen vil jeg tenke at et etisk dilemma, som vil si at verdier kommer i konflikt med hverandre vil oppstå i sammenheng med Tomas sin rett til å bestemme og plikten til å verne om hans økonomiske situasjon. Ved ikke å ta hensyn til økonomien kan det oppstå en moralskklanderverdig situasjon fra pårørende eller annet personell. Selv om plikтетikken legger vekt på det å ivareta den andres integritet og verne om selvbestemmelsen, vil det å ivareta økonomien til Tomas veie tung. Ut fra loven vil det å sikre god kvalitet på tjenester også kunne innbefatte det å sikre økonomisk trygghet. Økonomi er noe som de fleste må forholde seg til, og om penger ikke strekker til må noe prioriteres bort. Det å sikre økonomisk trygghet for Tomas vil veie tyngst ut fra plikтетikken tenker jeg, siden det vil være det som fremstår som det moralsk rett sette fra tjenesteyterens ståsted. Det å velge å kutte ned på bilturene vil være den løsningen som er unngåelig, om han skal ha råd til å dekke andre behov, som ha en plass å bo, bil, klær, mat og drikke, antar jeg er verdier som er høgt verdsatt hos oss alle. Jeg tenker at dette er noe som alle ville ha gjort i en slik situasjon, men hva med hans rett til innflytelse og selvbestemmelse og hans subjektive livskvalitet? Verdier er noe som antas er nærliggende i forhold til subjektiv livskvalitet, noe som Ellingsen mfl. (2003) beskriver slik: *Tilfredstillelse av interesser og behov er det sentrale elementet i personens opplevelse av subjektiv livskvalitet som tilfredsstillende eller ikke* (Ellingsen mfl:2003:83). Videre hevder Ellingsen mfl. (2003) at det er den enkeltes opplevelser av å få delta i livets goder slik hver enkelt ønsker, den subjektive livskvaliteten er et uttrykk for. Livskvalitet kan også sies å være et viktig prinsipp innen empowerment tenkningen og normaliseringsideologien, og som handler om det å ha innflytelse over tjenestetilbud og at det skal tas hensyn til ønsker fra tjenestemottaker. Bollingmo mfl.(2004) betegner selvbestemmelsen som en livskvalitetsvariabel, og om det påvirker Tomas på en negativ måte, må det også vises respekt for hans reaksjoner og finne ut hvordan det skal håndteres.

Jeg tok for meg partisipasjonsprinsippet som grunnleggende verdi for praksis, som omhandler at tjenestemottakere medvirkning i beslutninger som påvirker deres liv. Det å handle ut fra plikter, hvor det oppstår en konflikt med noe som antas er av verdi hos tjenestemottaker, kan det å få medvirke til løsning ivareta menneskeverdet og integritet, og som muligens styrker selvfølelse og følelse av å bli verdsatt.

Ut fra å bli med i slike beslutninger kan det sies at hans innflytelse øker og hans ønsker blir ivaretatt så langt det går i forhold til økonomien. Siden Tomas har et godt språk og språk forståelse, kan det også bli forklart for han hvorfor han ikke kan ha så mange bilturer

og tilby han at han kan velge når og hvor han vil kjøre, men må kutte ned på antall turer. Bollingmo mfl. (2004) hevder at selvbestemmelse kan innebære at man tar del i avgjørelser uten for mye upassende eller overdreven innflytelse eller innblanding fra andre. Det at han får en forklaring kan bidra til at han får en forståelse for hvorfor, samtidig som det også jevner ut maktforholdet. Selv om det er tjenesteyter som tydelig har den overordnende makten, er bestemmelsen gjort i sammenheng med, og vurdert ut fra allmenne verdier, samtidig som å involvere Tomas vil ikke makt posisjonen være like fremtredende. Det kan også sies at menneskesynet er med å påvirke til en slik praksis, hvor Tomas blir involvert og informert i bestemmelser, og signaliserer også at tjenesteyter oppfatter han som selvbestemt. Noe som vil bli ansett som en god og rett handling.

Om selvbestemmelse blir satt høyst og økonomien i andre rekke, ville det på lang sikt ikke fungert, og hadde gått utover andre grunnleggende behov som jeg har nevnt tidligere. Det kunne være at Tomas blir gitt valg om hva han vil bruke penger til, om han selv kan få velge om han vil dra på fritidsklubb eller om han heller vil kjøre en tur. Noe jeg tenker ville gå for det samme siden begge deler koster penger, og som vil bidra til selvbestemmelse og øke innflytelse på livet sitt.

Ut fra pliktetikken vil det å ivareta hans selvbestemmelse være fremtredende, og bruke fornuften til å komme frem til en løsning, og tenker at løsningen harmonerer ut fra et pliktetisk ståsted. Mens det ut fra konsekvensetikken vil være resultatet av handlingen som måles og legger vekt på at en «negativ» handling også kan være moralsk forsvarlig så lenge det i hovedsak fører til konsekvenser som er positive. Det som det ikke sies noe om er for hvem konsekvensene skal være positive for. Måten jeg har reflektert rundt denne casen på, har slik jeg ser det en blanding av en pliktetikk og konsekvensetikk. Ut fra Pliktetikken, er det selvbestemmelsen i fokus, men det er ikke slik at det kan fullt ut tas hensyn til Tomas sin selvbestemmelse, selv hvor mye jeg kanskje vil det. Tatt i betraktning at han fikk ivaretatt noe selvbestemmelse i løsningen, gjør at det blir en mer akseptabel praksis og løsning sett fra min side. Sett fra hans perspektiv er det kanskje ikke den beste løsningen, altså å velge vekke bilkjøring? Ut fra konsekvensetikken, er resultatet i fokus og at det muligens ikke ville blitt tatt hensyn til hans selvbestemmelse og ut fra denne tenkning ville det også hatt fokus på å få en best mulig løsning, som jeg ikke ser er noe annet enn å ivareta økonomien. Likevel er spørsmålet om selvbestemmelse er like mye vekt lagt i denne tenkningen, og om Tomas ville blitt like mye involvert?

5.2.1 Hvordan klok-modellen kan anvendes i et etisk dilemma

Klok- modellen kan også anvendes i casen ovenfor for å prøve å komme frem til en løsning, og jeg vil illustrere hvordan den kan brukes i et etisk dilemma. Ut fra å bruke denne modellen, bruker vi det viktigste etiske instrumentet vi har, som er vår egen klokskap, mener Henriksen (2008).

Kjernen vil være knyttet til Tomas sin selvbestemmelses rett og mellom det i sikre økonomisk trygghet.

Likhet kan være at vi har vært borti andre saker hvor det har måttet kutte ned på aktiviteter, og hvor det å ivareta økonomien har vunnet over. I dette tilfellet er utfordringen: Tomas sin selvbestemmelse og at han muligens ikke er i stand til å se konsekvensene av at bil kjøring koster for mye for hans økonomiske situasjon. Løsningsforsøket blir å kutte ned på bilturer for å ivareta økonomien. Her må det også vurderes om lignende situasjoner, som for eksempel er det hensiktsmessig å involvere han i dette, er det noe som av erfaring kan oppleves som positivt for Tomas, eller er det bedre at får et forslag over dager han kan kjøre seg turer, uten at han blir med å bestemme. Har han vært borti lignende før og tilfelle hvordan har han taklet det om han har måttet kutte ned på aktiviteter.

Omtendighetene vil være Tomas sin trivsel, ønsker, behov, subjektive livskvalitet og personalet sitt ansvar for økonomien hans.

Konsekvensene av løsningen vil være å vurdere hvordan dette på virker hans liv, vil han få misnøye med denne løsningen, kan det føre til eksempelvis utagering eller frustrasjon? Likevel vil det på langsikt være mer sikkert i forhold til økonomien.

Det er noen elementer som Henriksen (2008) trekker frem i sammenheng med å bruke klok-modellen som kan brukes som kontroll punkter:

- Begrunnelsen for løsningsforslaget må drøftes for å vise til svake og sterke sider til ved løsningen/ene, og vise til hva vi begrunner det med. Det er viktig å kunne få frem både hensyn tatt til den det gjelder og innta perspektiv som gir avstand fra saken, for å se det fra en annen vinkel (Henriksen:2008).

Ut fra casen: Sterke sider ved løsningen er at det vil sikre mer økonomisk trygghet for Tomas, og om han blir/vil være med å bestemme i utforming av dager han skal kjøre turer på, er det en sterk side som vil sikre innflytelse. Den svake siden er at det ikke blir reell selvbestemmelse, men deltakelse.

- Strider løsningen mot noen rettigheter eller grunnleggende etiske normer, altså allmenne etiske prinsipper? Dette spørsmålet mener Henriksen (2008) er ufravikelig.

Ut fra casen: Det vil stride imot hans rett til innflytelse på eget liv, men likevel kan dette bli ivaretatt på den måten at han kan bli med på utformingen av løsningsforsøket. Jeg tenker det vil være mer i strid med etiske normer om hans økonomi ikke blir ivaretatt. Det å kunne trappe ned på bilkjøring vil være mer akseptabelt, enn kanskje det å måtte kutte ned på måltider pr. dag, for å sette det til hva som kunne blitt ytterste konsekvens.

- Hvilke holdninger signaliserer løsningsforsøket til den det gjelder, og til den som må ta omkostningen ved løsningen (Henriksen:2008).

Ut fra casen: Holdningene ovenfor Tomas kan være to delt, ut fra hva som blir løsningen. Hvis han kan være med å utforme nye kjøre dager i samarbeid med personalet, vil det nok signalisere en holdning som respekterer at hans ønsker (så langt det går) blir respektert og ivaretatt. Om personalet bestemmer dette alene, vil det vise en holdning om at han ikke har evne til å ytre ønsker om dette eller kan ha innflytelse.

5.3 Integritet og menneskeverdet, eller selvbestemmelse?

Jeg har laget en case som illustrerer et etisk dilemma, hvor menneskeverdet, integritet og selvbestemmelse er i fokus, og hvordan etisk refleksjon må til for å prøve å komme frem til en løsning.

Case:

Line er 25 år og psykisk utviklingshemmet, og er en ganske kraftig og høy dame. Hennes kognitive nivå ligger mellom 4-6 år. Hun liker ikke at noen forteller henne hva hun skal gjøre og personalet må være bevisst på hva de sier til henne, eller så kan hun bli i dårlig humør og personalet opplever å få ufine kommentarer mot seg. Det har vært et spørsmål oppe i personal gruppen om hennes valg av klær om sommeren, hvor hun liker selv å gå i t-skjorte, skjørt til knærne og jogge sko. Noen av personalet mener at dette ikke passer for henne, siden hun er blek, og har kraftig hårvekst på leggene og at store joggesko ikke er passende til et slikt antrekk, og mener hennes integritet ikke blir ivaretatt, og trekker unødvendig oppmerksomhet, som er stigmatiserende. Andre mener at dette er et område hvor hun har mulighet til å oppnå reel selvbestemmelse.

Ut fra denne casen kan vi se at noen mener det er stigmatiserende med hvordan hun kler seg og i denne sammenheng er det samtidig et dilemma i hvordan dette skal løses. Noen mener at det ikke ivaretar hennes integritet, som vil si at hennes verdighet ikke blir ivaretatt. Det som jeg stiller spørsmål ved er da om hun selv ikke opplever det slik, hvorfor skal da noen andre tenke at det blir det. Er det slik at hun må følge kleskodene i samfunnet, i stedet for at hun skal kunne få en opplevelse av selvbestemmelse og velge selv hvordan hun vil gå. Dette er et tema som blir mer satt fokus på med en gang det er noen som har en utviklingshemning, og som sikkert ikke hadde vært noe tema om det gjaldt andre funksjons friske. Er det slik at hun blir stigmatisert av måten å kle seg på, er det noe som må bli tatt på alvor og ikke skjøvet unna. Samtidig har hun en rett til å være den hun er uten at noen skal kunne påpeke at hennes verdi som menneske blir mindre om hun ikke har de rette klærne. I NOU:22 skrives det: *Samfunnet har en plikt til å gi det enkelte mennesket vern mot krenkelser av integritet og selvbestemmelse.* Det kommer også fremme at ulike holdninger og verdier fra personalet, blir fremtredende i at slikt dilemma. Er det personalet som ikke liker hennes klær ut fra deres egne verdier om å være velkledd, og blir flau over at hun går slik kledd. Hvordan det skal løses kan føre til uenighet, og at noen føler at de må

jobb mot verdier som de holder høyt, som i dette tilfellet: troen på at det er stigmatiserende eller krenkelse av hennes integritet. Eller andre veien, hvor verdien om det å fremme selvbestemmelse er det som er viktigst.

Innen plikтетikken mener Kant: *menneskets mulighet til å handle fritt er det som gir det menneskeverd* (Henriksen:2008:170). Kan det da tenkes at det vil være å ivareta menneskeverdet med at hun får bestemme selv hva hun vil ha på seg, eller er det nødvendig å ta over kontrollen og velge klær for henne? Bollingmo mfl (2004) hevder at det å kunne bestemme selv er sentralt for utvikling av identitet, som også må være noe som er viktig å ivareta. Hva blir konsekvensene av at hun ikke skal få bestemme dette selv heller, om hun muligens har en veldig styrt hverdag fra før.

Her er det vanskelig å identifisere hva som er det riktige å gjøre, og personalet blir sikkert delt i sine meninger uansett. Hennes menneskeverd må så klart vernes om, men blir det så krenket at det skal gå utover hennes oppnåelse av reell selvbestemmelse og det å kunne velg selv hva hun vil ha på seg? Tjenesteytere er pliktige å verne om menneskeverdet, men hvordan skal det i dette tilfellet løses og ut fra hvilken og hvem sine verdier?

5.4 Menneskesyn

Jeg har tatt for meg det humanistiske menneskesynet, og tenker det er noe som står svært sentralt i samhandlinger med psykisk utviklingshemmede og deres selvbestemmelse. Kan det å utøve praksis ut fra den humanistiske tradisjonen føre til at utviklingshemmede kan få økt sin grad av selvbestemmelse? Et slikt syn alene vil nok legge et grunnlag for god praksis, og legger en tiltro til at mennesket kan fremheve det gode, men er det avhengig av andre faktorer? Jeg tenker at det å stole på at hvert enkelt menneske er utstyrt med lik fornuft til å kunne etablere rette og gode handlinger, vil hva som oppfattes som «gode og hensiktsmessige handlinger», tenker jeg vil muligens være påvirket av både holdninger og verdier til den enkelte, og dermed være til dels ulike? Ut fra dette vil etisk refleksjon over dilemmaer være viktig, og i samhandling med andre kunne komme frem til hva som er akseptable handlinger oven for tjenestemottakere.

Jeg tenker forforståelse i møtet med tjenestemottaker vil være viktig og hvordan vi ser på oss selv i en hjelper rolle vil være elementært. Røkenes (2004) hevder at menneskesyn kan ha betydning for din egen selvforståelse, og for handlingene i møte med tjenestemottaker. Likevel er det å møte den andre med humanistisk menneskesyn, vil legge til grunnlag at mennesket er i stand til å ta egne fornuftige valg og fange opp ulike dimensjoner ved det mennesket. Jeg tenker det må anvendes fornuft, men at det også er avhengig av etisk refleksjon i møte med tjenestemottaker. Ved å gå ut fra selvbestemmelsesretten er det ikke alltid slik at tjenestemottaker velger de mest fornuftige valgene, men at de kan få gjennom slag for dem om de ikke er urealistiske, men da blir spørsmålet hva ansees som urealistisk?

I møte med mennesket er det viktig med et «brett menneskesyn» som Henriksen (2008) trekker frem. Et slikt menneskesyn har nok blitt mer fremtredende i form av paradigmer skifter som har preget praksis i innen helse- og sosialsektoren og arbeidet med mennesker med psykisk utviklingshemning. Røkenes (2004) trekker frem en holdning han kaller *holisme*, som betyr helhetstenking, og som han mener paradigmer som ligger til grunne for arbeid med mennesker bør være preget av. En slik helhetstenking innebærer å se hele mennesket og møte hele personen som et subjekt. Med det menes å ta hensyn til både fysiske, tankemessige, følelsesmessig og sosiale forhold, og samtidig ta vare på ulike sider ved opplevelser og adferd (Røkenes:2004). Dette er noe som jeg tenker er en elementært i forhold til det å kunne ivareta selvbestemmelsen til hver enkelt, og som også vil ha utslag på hvordan møtet med den andre blir. I forhold til etisk refleksjon vil det å se hele mennesket som et subjekt være noe som vil komme til uttrykk i refleksjonene og hvordan tjenesteytere klarer å ta hensyn til flere faktorer, innta ulike perspektiver og fremme vedkommende sine ønsker og behov.

6. Avslutning

6.1 Oppsummering

Jeg har tatt for meg hvilke utfordringer som kan oppstå i møtet med selvbestemmelsen til mennesker med utviklingshemning i sammenheng med etisk refleksjon. Jag har belyst hva som kreves av den som yter tjenester. Jeg har ut i fra case belyst hvordan etisk refleksjon er viktig i forhold til å komme frem til løsninger og kunne begrunne løsninger ut ifra etiske teorier, som plikketikk og konsekvensetikk. Jeg har tatt eksempel på at selv om det er etisk refleksjon har det kommet frem at det kan føre til strid mot selvbestemmelsesretten til utviklingshemmede. Her kommer det også frem at etisk refleksjoner kan komme i strid med og føre til utfordringer til å ivareta selvbestemmelsen. Jeg har ved å ha tatt utgangspunkt fra plikketikken og konsekvensetikken, vist til at det kan føre til ulike løsninger om det tas utgangspunkt i et etisk dilemma, men også at det kan få likt utfall. Jeg har vært kritisk og spørrende til hvordan noen av løsningene som ikke er tatt ut fra selvbestemmelse i fokus, kan anses som akseptable.

6.2 Konklusjon

Det kommer frem at forståelsen rundt selvbestemmelse kan være delte og at en bevissthet rundt selvbestemmelse som en rettighet ikke er en selvfølge. Dette kan nok føre til at noen ikke fremmer eller legger til rette for valg, og blir mer i en paternalistisk hjelperrolle. Etisk refleksjon er viktig å bruke for å komme frem til løsninger, som kan bli akseptert i en større sammenheng. I forhold til casen til Tomas er det slik at løsningen ikke fullt ut ivaretas selvbestemmelsen. Det kan bli slik i etiske dilemma at løsninger ikke har et bra utfall for den det gjelder, men likevel blir det sett på som det moralsk riktige i denne sammenheng mener jeg. Det kan nok være en utfordring å måtte ta slike valg i noen liv.

Det som kreves av tjenesteyterne har en bevissthet rundt hvordan deres egne holdninger og handlinger kan virke undertrykkende på tjenestemottakerne, og hvordan makt kan komme til uttrykk via dem. Derfor må tjenesteytere kunne reflektere over handlinger og holdninger ovenfor den utviklingshemmede, og ha forståelse for hvordan det kan ha innvirkning på deres liv, og deres rett til selvbestemmelse. Det vil nok også kreves at tjenesteytere må forstå for hva som ligger i begrepet selvbestemmelse, og at de er bevisste på at selvbestemmelse faktisk er en rettighet. Det å inneha en ressurs tankegang, som innebærer

å ha fokus på ressurser og vise respekt for ønsker og behov, er også noe som vil være sentralt for å kunne ivareta og fremme selvbestemmelse. Det å ha en formening om at utviklingshemmede kan opptre selvbestemte, er nok en holdning som tjenesteytere må inneha. Det å gå inn i en hjelperrolle med den formening om at det ikke er noen grad for selvbestemmelse, vil det komme til uttrykk i praksisen de utfører og komme inn i en jeg «vet beste» rolle. Tjenesteytere som forholder seg til universaliseringsprinsippet har et godt utgangspunkt til å ivareta selvbestemmelsen, og samtidig vil handlinger ut fra dette bli en handling i tråd med moral. Det er samtidig viktig å tilrettelegge for at tjenestemottaker kan delta i beslutningsprosesser, som også vil bidra til å bygge opp under autonomiprinsippet.

For å kunne fremme selvbestemmelse vil det nok kreve at tjenesteyteren er brukerorientert som kan vil si at de kjenner til interesser og behov som er sentrale i den utviklingshemmedes liv. Det å reflektere rundt valg som tjenestemottaker tar, og tenke på hva blir konsekvensene av dette valget, er det noe som ikke har konsekvenser er det heller ikke grunn til å nekte. Det som jeg tenker på her kan for eksempel være valg om det å kunne spise senere, hoppe over måltider eller gå seg en tur i stede for å sykle. Det å respektere slike «små» valg vil være med på å fremme selvbestemmelse. Et viktig poeng her er at tjenesteyter ser at det å ta valg kan også bidra til læring, men samtidig bruke fornuft til å vurdere hva den utviklingshemmede muligens ikke forstår konsekvensene av. Det vil si at tjenesteyter kan ikke fraskrive seg ansvar basert på at selvbestemmelse ble fremmet, siden plikten til å verne om menneskeverdet og deres integritet skal være del av grunnleggende praksis. Det vil si at tjenestemottaker skal ikke bli stilt i situasjoner som kan være stigmatiserende eller som kan være krenkende, det har tjenesteyter ansvar for.

Det å legge til rette for at valg kan tas, og legge til rette for at den utviklingshemmede lærer å velge er viktig. Likes det å identifisere og fremme sentrale verdier i den utviklingshemmedes liv. Det krever å kunne innta brukerperspektivet og forstå noe fra tjenestemottakerens synsvinkel, som igjen vil kunne fremme både interesser og behov. Dette kan være en utfordring i forhold til de som har mindre kompetanse til å fremme valg, og vil nok kreve at tjenesteyter er observant for å kunne fange opp interesser som kan komme i form av tegn eller blikk. Det å legge til rette for variasjon i valg er også viktig, siden det ikke er sikkert at alt er like fengende eller fristende å gjøre hver dag.

Det som er fremtredende for meg er at etisk refleksjon er noe som må til for å kunne komme frem til løsninger på et dilemma, for hvem løsningen er den beste vil vel variere og er situasjonsbetinget. Det er likevel slik at det kreves at tjenesteytere må aktivt bruke etisk refleksjon i sin praksis for å kunne både vise respekt til den utviklingshemmedes autonomi og ikke minst for å kunne begrunne sine valg og handlinger. Det er likevel slik som jeg ser at selv om etisk refleksjon, vil det ikke alltid sikre selvbestemmelse som rettighet for den utviklingshemmede, på den bakgrunn at det kommer i klemme med andre verdier.

I forhold til klok-modellen kan jeg si at den kan være et godt redskap å bruke for å klargjøre tanker rundt et etisk dilemma. Den kan hjelpe til å få kartlagt og få oversikt over viktige elementer som sentrale i saken. Det å ha kjennskap til denne modellen kan gjøre at det kan bli enklere for tjenesteytere å få en oversikt, og kan hjelpe til med å få til en akseptabel løsning.

Ut fra pliktetikken kan det sies å frem selvbestemmelse, likevel som jeg har kommet frem til, kan det være andre plikter som veier tyngre ut fra moralen. Det vil muligens ikke alltid være slik? Likevel setter den plikten som veier tyngst vei for hvordan du ville handlet i alle like situasjoner, altså at du ville handlet på samme måte igjen om du sto i samme situasjon. Samtidig har det kommet frem at selvbestemmelse ikke kan styre over plikten, på grunn av at det handler om å verne om menneskeverdet i første rekke.

Konsekvensetikken tenker på resultater, og erfaringer vil være med på å påvirke til hvordan situasjoner skal løses. Jeg tenker likevel at det er ut fra verdier og holdninger vil påvirke til hva som anses som det viktigste resultatet, og at det vil være resultatet i den store sammenheng som teller. Det at det kan være vanskelig å forutse resultater kan være negativt med denne tenkningen, men likevel er det å bruke erfaringer til reflektere og begrunne sine tanker og ideer til løsninger viktig.

6.3 Refleksjon

Selvbestemmelse er noe som må settes fokus på for å sikre en god praksis, og noe som jeg ser på som et ansvar som jeg vil kunne få som vernepleier, med tanke på å øke bevisstheten rundt selvbestemmelsesretten til utviklingshemmede. Det er noe som jeg selv har sett at tjenesteyter ikke har vist respekt for og har ved å skrive denne oppgaven fått mer forståelse for hvor viktig det er å tenke over sine handlinger før valg tas. Det kan nok tenkes at noen ikke tenker over at handlinger de gjør, bryter mot utviklingshemmedes rett til selvbestemmelse. Det sier bare hvor viktig det er å bruke etisk refleksjon for å komme frem til gode og hensiktsmessige handlinger eller tiltak i arbeid med utviklingshemmede. Jeg tenker at de fleste som arbeider med mennesker kan hjelpe litt for mye en gang i blant, men det er vel noe som mange også kan sette pris på å få litt ekstra hjelp og muligens råd. Det er likevel slik at det må reguleres slik at makten ikke blir fremtredende, og tar overhånd i relasjonene.

Det er trist å tenke på at det lett kan utøves makt i samhandling med utviklingshemmede hvor det lett kan trampes på deres verdier. Det kan nok være at verdiene faller litt til sides, siden mange har styrter hverdager av dagsplaner, og personalet muligens føler seg forpliktet til å følge den. Det kan være tilfredsstillende for personalet å få gjort sine oppgaver, men ikke utfra den utviklingshemmedes syn kanskje? Det vil ikke bli god kvalitet på tjenester om det slavisk må følges dagsplaner, hvor realisering av muligens ønsker blir vanskelig å få til. Jeg tenker på ord som engasjement og kreativitet i tjenestene som sentrale elementer, i forhold til å imøtekomme ønsker og behov. Det å se muligheter og få noe til, som kan være så lite, men som kan bety så mye, er nok også minst like viktig i tjenesteytingen.

7. Litteraturliste

Askheim, Ole Petter (2004). *Fra normalisering til empowerment: Ideologier og praksis i arbeid med funksjonshemmede*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Brodtkorp, Elisabeth og Marianne Rugkåsa (2009). *Mellom mennesker og samfunn*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Dalland, Olav (1993). *Metode og oppgaveskriving for studenter*. Oslo: Universitetsforlaget

FO (2007). *Rett eller galt- eller noe midt imellom?* Oslo: LO Media

Gjærum, Bente og Bjørn Ellertsen (2008). *Hjerne og atferd: utviklingsforstyrrelser hos barn og ungdom i et nevrobiologisk perspektiv... et skritt videre*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Henriksen, Jan-Olav og Arne Johan Vetles (2008). *Nærhet og distanse: Grunnlag, verdier og etiske teorier i arbeid med mennesker*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Linde, Sølvi og Inger Nordlund (2008). *Innføring i profesjonelt miljøarbeid: systematikk, kvalitet og dokumentasjon*. Oslo: Universitetsforlaget

Lingås, Lars Gunnar (2005). *Over andres dørstokk: Yrkesetikk i arbeid hjemme hos klienter eller pasienter*. Oslo: Kommuneforlaget

Røkenes, Odd Harald og Per-Halvard Hanssen (2004). *Bære eller breste: Kommunikasjon og relasjoner i arbeid med mennesker*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke

Selvvalgt litteratur:

Bjørnrå, Turid, Willy Guneriussen og Viktor Sommerbakk (2008). *Utviklingshemning, autonomi og avhengighet*. Oslo: Universitetsforlaget

Bollingmo, Leif, Kari Høium og Bjørn Erik Johnsen (2004). *Det er mitt liv: Brukermedvirkning og nye hjelperroller i habilitering og rehabilitering*. Oslo: universitetsforlaget

Ellingsen, Karl Elling (2007). *Selvbestemmelse: Egne og andres valg og verdier*. Oslo: Universitetsforlaget

Ellingsen, Kari, Karl Jacobsen og Kari Nicolaysen (2003). *Sett og forstått*. Gyldendal Norsk Forlag

Kittelsaa, Anna M. (2011). *Vanlig eller utviklingshemmet?: Selvføståelse og andres forståelser*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad og Bjørke

Lorentzen, Per (2006). *Slik som man ser noen: Faglighet og etikk i arbeid med utviklingshemmede*. Oslo: Universitetsforlaget

Selboe, Aud, Leif Bollingmo og Karl Elling Ellingsen (2005). *Selvbestemmelse for tjenestenytere*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Internettkilder:

Arbeidsdepartementet: NOU (2001). *Fra bruker til borger: Menneskeverd og solidaritet*. [Online]. Tilgjengelig fra URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/nouer/2001/nou-2001-22/4.html?id=143956> (lest: 01.05.2012)

Helsedirektoratet (2012). *ICD-10: Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer*. [Online]. Tilgjengelig fra URL: <http://finnkode.kith.no/2012/#|icd10|ICD10SysDel|2599534|false> (lest: 18.04.2012)

Helse- og omsorgsdepartementet (2012) *Økt selvbestemmelse og rettsikkerhet*. [Online]. Tilgjengelig fra URL: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/dok/nouer/2011/nou-2011-9/7.html?id=647665> (lest 18.04.12)

Lovdata (2012). *Lov om pasient og brukerrettigheter*. [Online]. Tilgjengelig fra URL: <http://lovdata.no/all/tl-19990702-063-001.html#1-1> (lest: 02.05.2012)

Regjeringen (2012). *Informasjon fra regjeringen og departementene*. [Online]. Tilgjengelig fra URL: <http://www.regjeringen.no/nb/sok.html?quicksearch=NOU> (lest: 18.04.12)

SOR (2012). *Stiftelsen SOR*. [Online]. Tilgjengelig fra URL: <http://www.samordningsradet.no/no/topmeny/om-sor/sekretariatet/> (lest: 05.12.11)